

УДК 329.051.

Краснова М.Г.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

**РЕФОРМУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО КОРПУСУ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ
ПРОСТОРІ: ПРАКТИЧНІ НАВИЧКИ ТА ТРУДНОЩІ РЕФОРМУВАННЯ
СТРУКТУРИ НА ПРИКЛАДАХ УКРАЇНИ, ГРУЗІЇ, МОЛДОВИ, КИРГІЗІЇ**

Побудова поліцейського корпусу за армійською моделлю є головною причиною хронічного відчуження правоохоронних органів від суспільства та їхньої непрозорості. Така модель воєнізованої поліції була характерною в тоталітарних і авторитарних державах, у тому числі в пострадянських (крім Східної Європи та Прибалтики). В умовах демократії поліція є цивільною службою, відкритою і підзвітною суспільству. Суворі дисципліна не заважає сильним поліцейським профспілкам стежити за неухильним дотриманням громадянських прав своїх громадян.

Ключові слова: кольорова революція, пострадянський простір, демократія, політичний режим, трансформація, публічна політика, державна влада

Краснова М.Г.

**РЕФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИЦЕЙСКОГО КОРПУСА НА ПОСТСОВЕТСКОМ
ПРОСТРАНСТВЕ: ПРАКТИЧЕСКИЕ НАВЫКИ И ТРУДНОСТИ
РЕФОРМИРОВАНИЯ СТРУКТУРЫ НА ПРИМЕРАХ УКРАИНЫ, ГРУЗИИ,
МОЛДОВЫ, КИРГИЗИИ**

Построение полицейского корпуса по армейской модели является главной причиной хронического отчуждения правоохранительных органов от общества и их непрозрачности. Такая модель военизированной полиции была характерна в тоталитарных и авторитарных государствах, в том числе в постсоветских (кроме Восточной Европы и Прибалтики). В условиях демократии полиция является гражданской службой, открытой и подотчетной обществу. Строгая дисциплина не мешает сильным полицейским профсоюзам следить за неукоснительным соблюдением гражданских прав своих членов.

Ключевые слова: цветная революция, постсоветское пространство, демократия, политический режим, трансформация, публичная политика, государственная власть

Krasnova M.

**REFORM OF THE POLICE BUILDING ON THE POST-SOVIET SPACE:
PRACTICAL PREPARATION AND CHALLENGES FOR REFORM AGENCIES ON THE
INSTANCE OF UKRAINE, GEORGIA, MOLDOVA, KYRGYZSTAN**

Building a police corps in the Army model is the main cause of chronic law enforcement alienation from society and their opacity. Such a model has been characterized by paramilitary police in totalitarian and authoritarian states, including in post-Soviet (except for Eastern Europe and the Baltic states). According to democracy's perspectives police is a civil service, which is accountable and open to the public. Strict discipline does not prevent the strong police unions to monitor the strict compliance with civil rights of their members.

Key words: colour revolution, the post-Soviet space, democracy, political regime, transformation, public policy, government

Проблема реформування правоохоронних органів у пострадянських країнах – одна з найактуальніших і проблемних тем. Країни СНД протягом останніх 20 років активно реформували свої правоохоронні системи.

Кожна з цих країн мала спільного „пращура” – радянську систему правоохоронних органів з характерною для неї системою управління, професійними стандартами роботи, інфраструктурою. Розвиток правоохоронної системи у часи незалежності України та подолання вад радянського періоду має свою специфіку, як і у кожній

країні СНД. Це дозволяє порівняти й проаналізувати моделі реформування, оцінити, які рішення виявилися вдалим, а які, – навпаки, помилковими.

Реформування правоохоронних органів у пострадянських країнах назрівало давно, оскільки це було найбільш слабким місцем у їхній політичній системі. Це зумовлювалось такими загальними негативними рисами: класичне поєднання корупції та жорстокого поводження з підозрюваними особами, продовження системи так званого „кришуння”, нечесні методи збору слідчого матеріалу, застосування надмірної сили під час виконання слідчих дій тощо. Іншими словами, необхідність реформування правоохоронної системи у контексті її наближення до вимог правової держави та формування громадянського суспільства надзвичайно загострилась. Безумовно, це стосується й України.

В Україні трансформація правоохоронної системи відбувається не просто повільно, а можна сказати – хвилеподібно. Провести реформу внутрішніх справ в країні владна еліта обіцяла багато років поспіль. Перші спроби були запропоновані ще у 2005 році після майдану та Помаранчевої революції. Тодішній міністр внутрішніх справ Юрій Луценко запропонував ліквідувати ДАІ, що здавна сприймалась суспільством, як корумпований орган. У липні 2005 відповідний документ підписав тодішній президент Віктор Ющенко [1]. Але згодом державну автомобільну інспекцію не тільки повернули на дороги але і збільшили її штат.

У 2011 р. вже за часів правління Віктора Януковича, напередодні проведення Єврочемпіонату з футболу 2012 р., вперше зайшла мова про перейменування міліції в поліцію. За півроку, в вересні 2012 р., в парламенті навіть включили у порядок денний проект закону про поліцію. Авторами цього законопроекту були представники Партії Регіонів Василь Грицак і Валерій Коновалюк [2]. За даними парламентського видання „Віче” проект передбачав створення Департаменту поліції, у складі якого планувалися такі служби: кримінальна поліція, поліція громадської безпеки, транспортна поліція, досудового слідства тощо. Крім того, передбачалось і збільшення зарплат поліцейських до п’яти – семи тисяч гривень з подальшою індексацією, також пропонували переодягти поліцейських, перевести на контрактну форму та заборонити без конкретних підстав перевіряти документи [3].

За даними Інституту соціології, лише один відсоток громадян України довіряв міліції. З урахуванням кількості самих правоохоронців, виходить, що серед них були і такі, що не довіряли самі собі. А в прокуратурі приблизно зі ста п’ятдесяти тисяч скарг на роботу міліції, тільки триста дійшли до відкриття карних справ [4]. Разом із цим штат та фінансування міліцейських структур постійно зростали.

Від ідеї реформувати правоохоронну систему за рахунок бюджетних коштів не відмовлявся жоден міністр. Але точну схему реорганізації міліції в поліцію запропонував останній міністр внутрішніх справ за часів правління президента Віктора Януковича – Віталій Захарченко. Планувалось, що до 2015 року буде проведена переатестація працівників, створять кримінальну поліцію, фінансову, транспортну, поліцію громадської безпеки та спеціальну поліцію. Передбачалось також, що запрацює Державне бюро розслідувань та буде реформовано внутрішні війська [5]. Але що реально стояло за цими деклараціями нині вже сказати важко, бо після Революції Гідності Віталій Захарченко втік із країни, як і вся команда Віктора Януковича.

Таким чином, це були невдалі спроби реформувати правоохоронну систему, що було результатом відсутності чіткої системи реформування. Крім того, вражає зниження рівня професіоналізму серед співробітників внутрішніх справ, чому сприяє той факт, що тенденція на омолодження особового складу обернулася зменшенням кількості правоохоронців зі стажем практичної служби хоча б у п’ять років. Так, приміром, начальниками є зазвичай випускники університету внутрішніх справ, які отримали диплом принаймні три роки тому, про що свідчать дані Інституту соціології України [4]. Звісно, для досвіду практичної роботи цього малувато, щоби очолювати райвідділки, тим більше, що крім теорії, необхідні знання про соціально-економічне становище цього району, його специфіку, рівень криміногенності тощо. Не зайвим є й знання про самих мешканців. Ці знання можна отримати не лише під час надзвичайної ситуації, розв’язання якої потребує втручання правоохоронних органів, а й у процесі тривалої, кропіткої роботи з мешканцями району на побутовому рівні, тобто коли співробітники МВС надають їм безкорисливу допомогу у справах, не завжди напряму пов’язаних із порушенням кримінального кодексу, але пов’язаних з порушенням

соціальних, екологічних прав, сусідських непорозумінь тощо.

Фактично перші кроки реформи органів внутрішніх справ були зроблені після Революції гідності та залучення до системи реформування іноземних спеціалістів зі США та Грузії. Так, починаючи з січня 2015 р. поступово у життя втілюється реформа правоохоронної системи, яка розпочалась з ліквідації колишнього ДАІ та введення нової патрульної служби, як у багатьох іноземних країнах. Особливим етапом у впровадженні такої системи стало звільнення старих співробітників та відкритий набір нових, здебільшого віком від 21 до 35 років, які повинні пройти кілька незалежних тестів перед тим, як їх буде обрано. А потім ще тримісячне навчання з інструкторами іноземних країн. Результатом на сьогоднішній день є робота патрульної поліції у шести містах України, навчання та підготовка ще у семи та проходження тестування й відбору в інших, про що свідчить інтерактивна карта на сайті головного відомства Міністерства внутрішніх справ України станом на 1 грудня 2015 р. (див. рис. 1) В Україні несуть службу 4630 інспекторів нової патрульної поліції, які забезпечують порядок на вулицях Києва, Львова, Одеси, Харкова, Ужгорода й Мукачеве. Ще дві тисячі п'ятсот сімдесят майбутніх патрульних проходять навчання у семи містах у різних регіонах країни, зокрема в Івано-Франківську, Луцьку, Хмельницькому, Вінниці, Миколаєві, Херсоні й Дніпропетровську. У решті регіонів триває конкурсний відбір до лав патрульної поліції. Найбільшу конкуренцію при цьому мають витримати майбутні патрульні Житомира, де конкурс сягнув рівня тридцять шість осіб на одне місце. В Ужгороді й Мукачеві на конкурс подалося найбільше дівчат – 39%, а у Сумах відзначено найнижчу активність нинішніх працівників МВС: серед конкурсантів їх лише три відсотка [6].

Слід відзначити створення зовсім нового органу – кіберполіції, робота якого буде спрямована на кібербезпеку та протистояння інформаційним загрозам. Ще одним етапом реформування стануть переатестації діючих співробітників. Вони повинні пройти тести загальних навичок, протестуватись на поліграфі та особисту співбесіду. Крім того, в рамках оптимізації та підвищення якості правоохоронної функції органів поліції великих міст передбачається ліквідація проміжної управлінської ланки у вигляді міських управлінь (Харків, Львів,

Запоріжжя, Одеса, Дніпропетровськ, Херсон, Полтава, Миколаїв). Координація діяльності відділів поліції буде здійснюватися безпосередньо Головним управлінням національної поліції регіону.

Також варто зазначити, що офіційно 7 листопада 2015 р., в Україні припинив діяти закон „Про міліцію” і набув чинності у повній редакції закон „Про Національну поліцію”, який закладає фундамент для повномасштабної реформи правоохоронних органів. До розробки закону „Про Національну поліцію” [7], ухваленого Верховною Радою 2 серпня 2015 р., долучилися українські та міжнародні фахівці, що дозволило прописати докорінну реформу, а не формальне перейменування „міліції” на „поліцію”.

Закон від 7 листопада 2015 р. передбачає створення Національної поліції України як центрального органу виконавчої влади, діяльність якого координує міністр внутрішніх справ. Тепер поліція є самостійним державним органом, а Міністерство внутрішніх справ перестає бути „міністерством міліції” і опікується формуванням державної політики у цій сфері. Впроваджено обов'язкове носіння нагрудного знака, який дасть можливість безперешкодно ідентифікувати кожного поліцейського. Такою була вимога громадськості та рекомендація міжнародних експертів після фактично анонімного розгону мирного Євромайдану в ніч на 30 листопада 2013 р. Закон також визначає детальний перелік і підстави застосування спеціальних засобів (кийків, електрошокерів, наручників, газових балончиків, сльозогінного газу тощо). До набуття законом чинності перелік спеціальних засобів визначався постановою Кабінету міністрів, у яку під час подій Революції гідності вносилися суттєві зміни, зокрема такі, що передбачали можливість застосування водометів за мінусової температури повітря. Окремий розділ закону присвячено поліцейським заходам, кожен з яких – від превентивних заходів та перевірки документів і до застосування вогнепальної зброї – детально прописаний. Уперше на європейському просторі запроваджено окремий вид поліцейських заходів – поліцейське піклування, воно матиме вияв тимчасового нагляду і допомоги, яку поліцейські надаватимуть особам, що потребують додаткової уваги (наприклад, неповнолітнім або тим, хто становить небезпеку для оточуючих чи для себе).

Революційним є запровадження прозорості у відборі до служби у поліції. Законом

передбачено створення поліцейських комісій за участі громадськості, до повноважень яких віднесено відбір кандидатів при вступі на службу до поліції та при призначенні на керівні посади. Ефективність такої схеми вже була доведена під час відбору до патрульної служби у різних містах України.

Значну увагу закон приділяє громадському контролю й прозорості роботи поліції. Зокрема передбачено щорічні звіти керівників поліції та її територіальних підрозділів про їх діяльність. Працівники міліції, відповідно до закону, автоматично поліцейськими не стануть. Тільки ті з них, хто пройде переатестацію, зможуть стати працівниками нової поліції. Новий закон дозволить підняти рівень довіри суспільства до правоохоронних органів, який після Революції гідності залишався вкрай низьким. Бездіяльність окремих працівників органів внутрішніх справ на Сході України, що була одним із факторів дестабілізації ситуації в країні, виявила критичну потребу в змінах. Закон „Про Національну поліцію” закладає міцний фундамент нагальних реформ і створення сучасної правоохоронної системи. Крім закону „Про Національну поліцію” від 7 листопада 2015 р., чинності набули також зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення [8], які суттєво спрощують процедури притягнення до адміністративної відповідальності та запроваджують нові, ефективніші методи контролю за дотриманням законодавства у сфері безпеки дорожнього руху.

Цікавим є досвід правоохоронної системи Киргизії. На сьогоднішній день міліція в Киргизії, залишається єдиним воєнізованим органом, який обслуговує владу. Відбувається це тому, що в країні поки що зберігаються ризики державних переворотів або нових революційних хвиль. Деякі політичні партії, як і раніше, вважають єдиним інструментом боротьби за владу не демократичні вибори або участь у політичних процесах, а збирання декількох тисяч чоловік і зміну влади. У такій ситуації міліція залишається, по суті, єдиним захисником чинної влади. Це пояснює відсутність достатньої політичної волі і постійну взаємодію з органами внутрішніх справ. Одним із прикладів цього є те, що в 2010 р., коли під час Квітневої революції було усунуто другого президента Киргизстану і, на площі було вбито вісімдесят шість осіб. Однак судовий процес стосовно співробітників спецпідрозділів „Альфа” та інших співробітників національної безпеки

донині триває. А дебати навколо того, що міліція виконувала свої функції із захисту Будинку уряду і застосовувала вогнепальну зброю тільки відповідно до закону про спецзасоби, чим частково можна виправдати їхні дії відносно мітингувальників, які теж, у свою чергу були озброєні, ще тривають. Таким чином, влада опинилася в такій ситуації, коли вона не може покарати співробітників правоохоронних органів за те, що вони захищали колишню владу, тому що вона тепер теж потребує захисту. Ця дилема і загравання залишаються донині: з одного боку, стоять родичі загиблих учасників революції, які вимагають покарання, з іншого боку, влада, яка не може покарати тих, хто зараз, по суті, її захищає. Тому ця ситуація є зараз серйозним каменем спотикання для того, щоб з'явилася якась політична воля і реформи все-таки зрушили з місця. Але концептуальної перебудови не відбувається [9].

У Молдові, як і в деяких інших країнах, сформувався певний є стереотип: з усіх юристів саме найменш підготовлені працюють в поліції. На наш погляд, це пов'язано з тим, що поліція займається найбруднішою роботою по наведенню громадського порядку в країні або забезпечення прав можновладців. Ситуація змінилася після 2010 року під тиском рішень Європейського суду, які встановлювали численні порушення прав людини в діяльності поліції. Після затвердження стратегії реформування всієї судової та правоохоронної систем був обраний комплексний підхід до реформи поліції. Позитивним є такий момент: якщо раніше рядовий поліцейський, який працював на дільницях мав п'ять-шість начальників, то тепер ця ієрархія скоротилася, стало набагато простіше й ефективніше працювати. МВС розділилося на власне МВС, яке складається з людей без погонів (цивільних юристів) і нову структуру, відносно самостійну – Департамент поліції, який займається суто поліцейськими функціями. Причому міністр внутрішніх справ у Молдові не є юристом, а політичною фігурою. Є також Департамент кримінального переслідування, який має найбільше коло різновидів злочинів і правопорушень, які входять у його компетенцію. Зрозуміло, відбувається демілітаризація поліції, тобто навіть в Академії Поліції з тих викладачів, які читають загальноправові дисципліни та не пов'язані безпосередньо з поліцейською роботою, зняли міліцейські звання.

Природно, не має звань і у співробітників МВС, які займається тільки розробкою стратегії і політики у забезпеченні громадського порядку. І зараз йдуть дебати з приводу необхідності існування Академії Поліції. Вона існує з 1991 року, але через брак коштів та з інших причин, є серйозний тиск з боку уряду і з боку МВС, щоб скасувати цю структуру і створити, теж на підставі Академії Поліції, центри з підготовки поліцейських, які будуть готувати гідних та професійних поліцейських протягом півроку – тобто випускників юридичних факультетів, як, наприклад, у Грузії. Також використовувались сучасні засоби комп'ютерних технологій, а саме по всьому Кишиневу встановлені відеокамери замість стаціонарних постів поліції. Автомобілі, в яких працює вже інший загін, що патрулює, знімають не тільки правопорушення, але й мають можливість реєструвати саму швидкість руху поліцейських машин. Тобто особистісний фактор начебто виключається [9].

У радянській і пострадянській період грузинська поліція вважалася одним із найбільш корумпованих відомств в республіці. У 1990-х роках рівень довіри до неї в суспільстві не перевищував десяти відсотків [10]. Влада Грузії визнавали проблему і намагалися боротися з нею.

Прийшовши до влади в результаті кольорової революції („Революції троянд”) Михайло Саакашвілі відразу ж розставив нові пріоритети. У 2004 р. на прес-конференції після перемоги на виборах він назвав першочерговими завдання з посилення боротьби з корупцією та налагодженню бюджетного порядку.

Підтверджуючи слова президента Саакашвілі, вже в тому ж році під час боротьби з хабарництвом в МВС нова влада скасувала Дорожню поліцію (ДАІ), радикальним чином скоротили чисельність співробітників органів правопорядку, митниці та фіскальних служб. Декілька місяців за дорожню безпеку в Грузії не відповідав взагалі ніхто, а 15 серпня 2004 р. на дорогах з'явилася Патрульна поліція. Співробітників нового відомства, створеного за образом і подобою дорожньої служби США, набирали за конкурсом, запропонувавши їм зарплату значно вище середньої – мінімум 200 доларів.

Крім зміни назви реформа торкнулася й зовнішнього вигляду і технічного оснащення патрульних поліцейських. Форма, подібно до американської, стала синьо-блакитною, з собою патрульний міг мати кийок, електрошокер і зброю ізраїльського виробництва.

Поліцейських зобов'язали приїжджати на місце виклику протягом декількох хвилин після дзвінка, закупивши їм німецькі автомобілі „Фольксваген”. Крім того, з'явилися і „піші” поліцейські – вони отримали право затримувати всіх, хто здасться їм підозрілим [11].

Патрульна служба після реформ а мала миттєво реагувати на виклики з боку громадян або у разі небезпеки для суспільства. За інше відповідала новоутворена Кримінальна поліція. Ще одним нововведенням стала Поліцейська академія, заснована в 2005 р. Учні проходили там тримісячний курс навчання, причому криміналістом або детективом міг стати тільки той, що вже має вищу юридичну освіту. Начальником Академії призначили Ганну Чіхіташвілі, яка працювала з Пентагоном і оголосила своєю метою забезпечення національної безпеки у Грузії.

Ще однією складовою реформи стало те, що з 2004 року в Грузії фактично оголосили війну проти „злодіїв у законі”. Через рік після початку реформи Михайло Саакашвілі оголосив, що рівень довіри до Патрульної поліції зріс з п'яти відсотків до дев'яноста [11]. На мітингу, присвяченому річниці утворення служби, грузинський президент назвав реформу успішною і пообіцяв незабаром підвищення зарплати співробітникам МВС.

У той же час, згідно з опитуванням газети „Ахали Таоба”, багато громадян залишилися незадоволені роботою оновлених органів правопорядку [12]. Вони відзначали їхню чесність і привітність, але загалом поліцейська служба погано справляється з обов'язками, і рівень злочинності продовжує зростати. Цю думку підтверджує й офіційна грузинська статистика. Так, якщо за 2004 рік кількість зареєстрованих злочинів становило 24 856, з них тяжких 17 833, то у 2005 р. ці цифри помітно зросли: 43266 і 24320 відповідно, причому порівняно з 2003 роком кількість злочинів зросла у 2,5 рази. Частково це пояснюється поправками, внесеними в Кримінально-процесуальний кодекс. З травня 2005 р. в Грузії поміняли порядок реєстрації злочинів, почавши враховувати їх вже в момент попереднього слідства [10].

Згідно з офіційною статистикою, в 2006 р. поліція Грузії зареєструвала максимальну кількість злочинів за весь час правління Михайла Саакашвілі – 62283, причому 29 249 з них потрапили в категорію тяжких. Таким чином, загальна кількість правопорушень за рік зросла приблизно на третину. Надалі рівень злочинності

поступово знижувався, а тому 2006 рік став відправною точкою для всіх наступних порівнянь показників. Однак саме в травні 2006 р. Михайло Саакашвілі заявив про перемогу над організованою злочинністю і, зокрема, „злочини в законі”, порівнявши діючу грузинську систему правосуддя з американською.

За словами колишнього міністра МВС Грузії Вано Мерабішвілі, під час реформи від служби усунули близько тридцяти п'яти тисяч співробітників. При цьому п'ятнадцять тисяч „Даїшників” залишилися без роботи через ліквідацію самої ДАІ. Крім цього, в результаті реформування було скасовано техогляд і підвищено зарплату набраними за відкритим конкурсом співробітникам у 10-20 разів, а також включено Міністерство держбезпеки та МНС у структуру МВС.

З метою кардинальної зміни іміджу в Грузії повністю перебудували поліцейські офіси та заснували Сервісне агентство, головний офіс якого знаходиться в місті Руставі. Агентство взяло на себе безліч різних функцій, серед яких прийом скарг від населення, видача водійських посвідчень і різних довідок, а також постанова на облік автомобілів. Офіси будували максимально прозоро, в буквальному сенсі: через великі вікна можна побачити все, що відбувається всередині навіть з вулиці, а закривати

жалюзі дозволено тільки під час денної спеки. За словами начальника відділення в Руставі Георгія Чконія, прозорі стіни стали символізувати відкритість поліції для суспільства [11, с. 103-167].

На реформу МВС Грузія регулярно отримувала гроші з держбюджету США: наприклад, в 2006 р. один мільйон доларів на комп'ютеризацію машин патрульної поліції і двадцять мільйонів в 2009 році на розвиток поліції. На сьогодні зарплати поліцейських виросли і більше ніж у два рази перевищують середню зарплату в Грузії, яка становить 300 доларів. Офіційним визнанням успіху можна вважати статистичні дані про рівень довіри населення місцевої поліції - після реформи цей показник зріс з 4 до 84 %. Таким чином, можна дійти висновку, що реформування правоохоронної системи на пострадянському просторі відбувається не синхронно і з різним успіхом. На сьогодні найкращі показники реформування у Грузії, але досягти їх вдалося завдяки підтримці іноземного капіталу. Зважаючи на те, що у реформуванні будь-якої політичної інституції зацікавлені перш за все вітчизняне політичне керівництво й, безумовно, населення, на наш погляд, слід залучати до активних дій громадянське суспільство, компетентні органи місцевого самоврядування та парламентські фракції.

Інтерактивна карта впровадження реформи поліції та набору до патрульної служби Рис.1.

ЛІТЕРАТУРА

1. Проект Закону України „Про ліквідацію Державної автомобільної інспекції Міністерства внутрішніх справ України” та з метою підвищення ефективності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon-normativ.info/index.php/>
2. Проект Закону УКРАЇНИ „Про поліцію” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF88W00I.html
3. Міліція чи Поліція? Реформування МВС розпочинають із перейменування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3288/>
4. Інститут соціології НАН України. Архів новин [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/news.php>
5. „Я хотів би довести реформу міліції до логічного кінця” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_a-hotiv-bi-dovesti-reformu-miliciyi-dologichnogo-kincyа-zaharchenko/469596
6. Міністерство внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/>
7. Закон України про Національну Поліцію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
8. Верховна Рада підтримала законопроекти щодо змін у нормативній базі Нацполіції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248618759
9. Опыт реформ правоохранительных органов стран СНГ. ВШУ. Санкт Петербург [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://club.gaidarfund.ru/articles/1963>
10. National statistics office of Georgia [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.geostat.ge/index.php?action=news&lang=eng&npid=2>
11. Буракова. Л. Почему в Грузии получилось / Л.Буракова. – М.: ООО „Юнайтед-пресс”, 2011. – 271 с.
12. Грузинський інформаційний простір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://saqinform.ge/>
13. Как это было в Грузии. Реформа милиции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zovzakona.org/156-zov-zakona-14>